

een eerste rapportage

DE TSJOEGEN, EEN LAATPALEOLITHISCHE VINDPLAATS AAN HET BERGUMERMEER (FRL.)

Klaas R. Henstra, Marcel J.L.Th. Niekus, Sjoerd Spijkstra en Frans de Vries

Inleiding

Enkele jaren geleden werd melding gemaakt van een nieuwe Friese laatpaleolithische vindplaats uit de omgeving van Oostermeer, ten zuiden van het Bergumermeer (toponiem: De Tsjoenen). Volgens E. Kramer (Fries Museum, Leeuwarden) en L. Postma (Buitenpost) zou het mogelijk gaan om materiaal behorend tot de laat-paleolithische Ahrensburgcultuur (ongeveer 11.000-10.000 BP), welke in Noord-Nederland relatief zeldzaam is. Na determinatie van de artefacten en een bezoek aan de vindplaats kwamen D. Stapert en de tweede auteur tot de conclusie dat er naast andere steentijdculturen inderdaad mogelijk Ahrensburg-artefacten vertegenwoordigd waren. Niekus en Stapert (1994) beschreven in een artikel over de vindplaats Oudega, een laatpaleolithische (steel)spits van De Tsjoenen (afb. 2)¹.

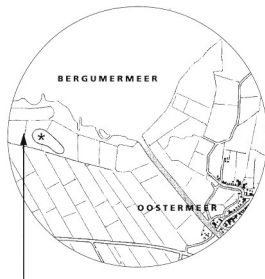
Na de ontdekking en opgraving van de laat-Ahrensburg-vindplaats Oudehaske bij Heerenveen (Stapert 1989 en 1991; Dijkstra, Niekus en Stapert 1992) en vermelding van Ahrensburg-artefacten uit Sint Johannesga (Van Noort en Wouters 1993) letten (amateur-)archeologen meer op het voorkomen van mogelijke Ahrensburg-artefacten in Friesland. Ook Groenendijk noemt in zijn proefschrift (1993, p. 44-46) enkele vuursteencomplexen uit de Hunzevlakte in de provincie Groningen, die het best passen in een (laat-)Ahrensburg-context. Eén van deze locaties, HS5, leverde naast een fragment van een steelspits, ook enkele grote B-spitsen en een Zonhovenspits (Groenendijk 1993, fig. 28).

Uit Drenthe kennen we tot dusver slechts één vindplaats met Ahrensburg-artefacten, namelijk Havelterberg (Van Noort en Wouters 1989). De actuele Drentse score blijkt nog steeds niet veranderd te zijn (mondelijke mededeling J. R. Beuker, Drents Museum, Assen). Zeer waarschijnlijk zijn er veel meer Ahrensburg-vindplaatsen in Noord-Nederland. Als de karakteristieke steelspitsen namelijk ontbreken, zullen deze collecties over het algemeen aan het mesolithicum worden toegewezen. Het voorkomen van relatief grote klingen kan als een kenmerkend verschijnsel van het laat-Ahrensburg worden gezien (Niekus & Stapert 1994).

► Afb. 1

De pijl geeft de locatie aan van de vindplaats De Tsjoenen. De * geeft de plaats aan waar Newell tussen 1970 en 1973 een opgraving van een mesolithische nederzetting uitvoerde.

tekening: Archeoforum-redactie

Ontdekkingsgeschiedenis en ligging van de vindplaats

Waarschijnlijk is het wijlen P. Mudstra geweest die eind jaren 20/begin jaren 30 als eerste laatpaleolithische artefacten aantroef op De Tsjoenen. S. Spijkstra (Bergum) vergezelde Mudstra diverse malen tijdens bezoeken aan de vindplaats. Spijkstra verzamelde zijn eerste vondsten in 1962, toen een diepe sloot door de vindplaats werd gegraven. Hij borg artefacten uit de stort, de slootkant en van omliggende molshopen. K. R. Henstra verzamelde vanaf 1984 materiaal van De Tsjoenen.

De vindplaats ligt op een dekzandrug direct ten westen van de bekende mesolithische nederzetting Bergumermeer, opgegraven door R.R. Newell in de periode 1970-1973 (zie afb. 1). De sloot waaruit de meeste vondsten afkomstig zijn, ligt op enkele tientallen meters van de meest westelijke put van deze opgraving (settlement A).

De vondsten

In totaal zijn er op De Tsjoenen door Spijkstra en Henstra enkele duizenden artefacten verzameld. Het is duidelijk dat dit materiaal uit verschillende perioden stamt. Het grootste deel behoort zonder twijfel tot het mesolithicum, gezien de grote hoeveelheid klingetjes, kerntjes, microlithische spitsen (waaronder driehoeken, segmenten en trapezia), pics en kern- en afslagbijlen. Enkele fraaie ronde schrabbers en een kling met oppervlakteretouche (halffabriek dolkje?), passen zeer goed in het neolithicum of de vroege bronstijd. Ook de gepubliceerde C14-dateringen van de nabijgelegen Newell-opgraving (Lanting en Mook 1977), wijzen op meervoudige occupaties op één en dezelfde locatie.

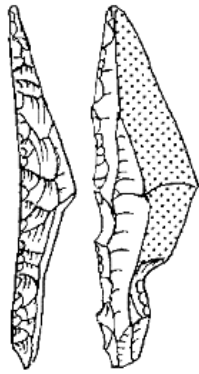
Op basis van typologie, grootte van de artefacten en vuursteensoorten, determineerden wij zo'n 600 artefacten als laatpaleolithisch. Tot deze categorie rekenen wij ondermeer de volgende artefacten (niet alle genoemde artefacten zijn afgebeeld):

- een (steel)spits (afb. 2)
- een Zonhoven-spits; enkele grote B-spitsen (tot 4 cm lang) (zie afb. 3)
- grote stekers van verschillende types (tot 6 cm lang) (zie afb. 4 en 7)
- een grote schaaaf (9,5 cm bij 10,6 cm), waarschijnlijk gemaakt op een afslag
- verscheidene kling- en afslagschrabbers (zie afb. 8 en 9)
- enkele grote kernen (zie afb. 6, waaronder één met twee slagvlakken (lengte 9,2 cm)
- een serie lange klingen (tot 10,3 cm) (zie afb. 5)
- een kernpreparatiekling van 9,2 cm

Een deel van het hierboven genoemde materiaal is gemaakt van dezelfde grijze tot lichtbruine, matig grofkorrelige vuursteen. Voor de artefacten vervaardigd van fijnkorrelige vuursteen vertonen een vrij sterk ontwikkelde glanspatina. Wellicht kan deze intensere glanspatina gelden als extra argument voor een toewijzing van het materiaal aan het laat-paleolithicum. De eerste auteur schat dat de verspreiding van de laat-paleolithische artefacten een oppervlak van circa 25 bij 25 meter bestrijkt.

Culturele toewijzing

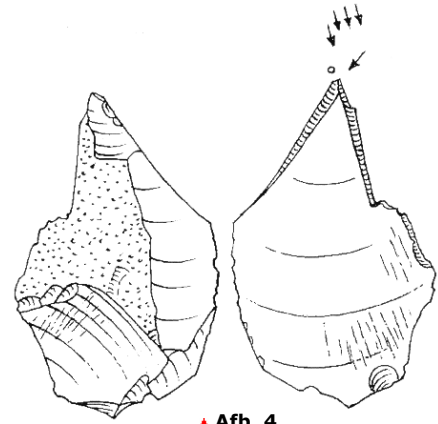
Hoewel de spits (afb. 2) werd gezien als een (atypische) steelspits van de Ahrensburg-cultuur, vinden wij deze toewijzing toch problematisch. In de literatuur over de Ahrensburgcultuur is geen parallel te vinden voor dit exemplaar. Door het ontbreken van de twee tegenover elkaar liggende geretoucheerde kerven die de steel vormen, is deze spits niet te karakteriseren als een typische Ahrensburg-steelspits. Daarnaast is de rechte steilgeretoucheerde linkerzijde zeer ongebruikelijk bij deze spitsen. Het beste is deze spits van De Tsjoenen, te omschrijven als een kruising tussen een Tjongerspits en een spits van de Hamburg-cultuur: de rechte steilgeretoucheerde zijde is te vergelijken met een Tjongerspits, terwijl de kerf doet denken aan een 'tegenkerf' zoals we die kennen van Hamburg-spitsen. Alleen een spits van de Hamburg-vindplaats Oldeholtwolde (Stapert

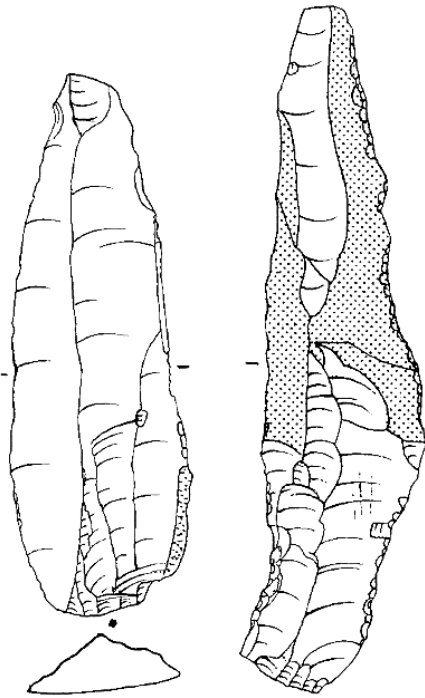
▲ Afb. 2

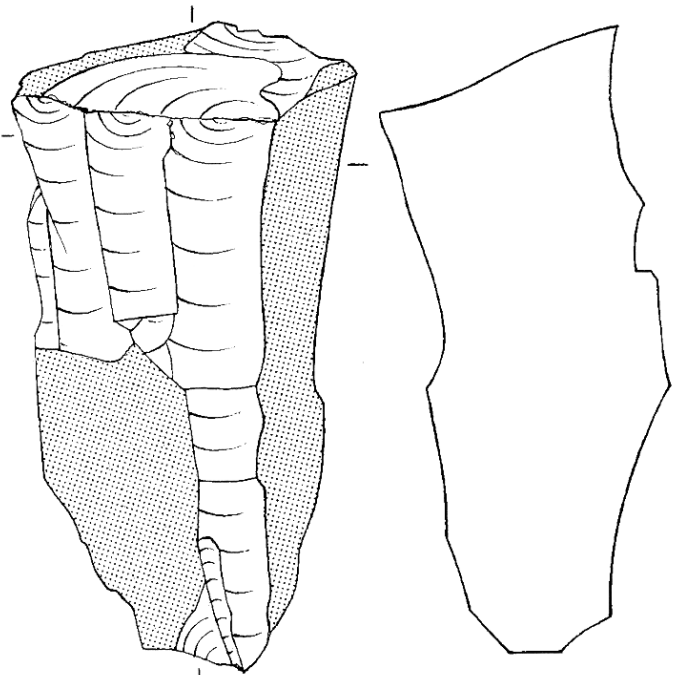
▲ Afb. 3

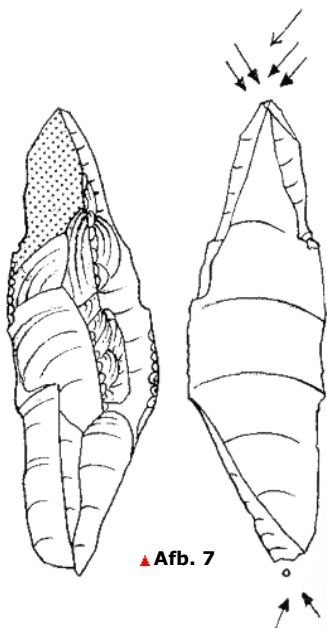
▲ Afb. 4

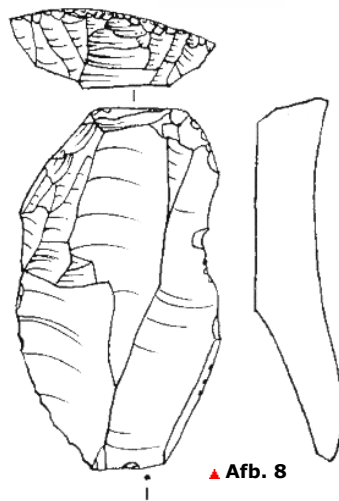
▲ Afb. 5

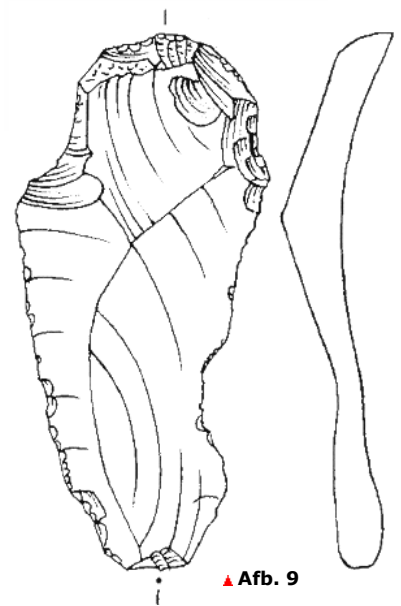
▲ Afb. 6

▲ Afb. 7

▲ Afb. 8

▲ Afb. 9

Afb. 2 Een (steel)spits van De Tsjoenen L = 43 mm B = 12 mm **Afb. 3** Een Zonhovenspit en een lange B-spit van De Tsjoenen L = 24 mm B = 11 mm en L = 41 mm B = 11 mm **Afb. 4** Een AA-steker van De Tsjoenen L = 63 mm B = 21 mm **Afb. 5** Twee grote klingen van De Tsjoenen L = 82 mm B = 28 mm en L = 103 mm B = 25 mm **Afb. 6** Een grote kern van De Tsjoenen L = 110 mm B = 49 mm **Afb. 7** Een AA-steker van De Tsjoenen L = 58 mm B = 36 mm **Afb. 8** Een schrabber van De Tsjoenen L = 69 mm B = 33 mm **Afb. 9** Een schrabber van De Tsjoenen L = 50 mm B = 28 mm
tekeningen: H.R. Roelink, B.A.I. Groningen

1982, p. 82, fig. 6) is enigszins vergelijkbaar; overigens niet in overtuigende mate. Vermeldenswaard is dat de spitsen van Oldeholtwolde ook een mix van Tjongercultuur- en Hamburgcultuur-kenmerken laten zien. Eén van de schrabbers (niet afgebeeld) met een lengte van 6,7 cm, past ook goed in een Hamburg-context, gezien de scherpe schrabberhoek (30-35 graden) en de aan beide zijden convergerend geretoucheerde basis.

De overige artefacten - de Zonhoven-spits, de grote B-spitsen, de schrabbers, de stekers en de grote kernen en klingen - doen sterk denken aan het genoemde vuursteenmateriaal van Oudehaske en Oudega. Dit lijkt ons reden genoeg om dit deel van het materiaal toe te wijzen aan een (laat-)Ahrensburgbewoning.

Interessant in dit verband is één van de vuurstenen bijlen van De Tsjoenen (zie afb. 10). Deze bijl is gemaakt van dezelfde soort matig-grofkorrelige vuursteen als een groot deel van de laat-paleolithische artefacten en heeft een redelijk sterk ontwikkelde glanspatina. De bijl is vervaardigd op een grote kernpreparatiekling. Op zowel de ventrale als de dorsale zijde is een tranchetafslag verwijderd, waardoor een scherpe snede ontstond. Langs de randen en op de ventrale zijde is het voorwerp bijgewerkt om het de gewenste vorm en dikte te geven.

Nu rijst de vraag tot welke periode deze bijl behoort. Tot voor kort werden kern- en afslagbijlen geplaatst in het 'De Leien-Wartena complex, een latere fase van het mesolithicum. Recent onderzoek heeft echter uitgewezen dat deze bijlen eerder optreden in onze streken, namelijk al vanaf het Boreaal, d.w.z. circa 8800 BP (Niekus, De Roever en Smit 1994). Op zich hoeft dit ons niet te verbazen, omdat bijvoorbeeld in Sleeswijk-Holstein (Dld.) de eerste bijlen dateren van ongeveer 9500 BP. In Scandinavië komen ze mogelijk al een paar honderd jaar eerder voor, in enkele gevallen geassocieerd met steelspitsen gelijkend op die van de Ahrensburg-cultuur. Taute (1968) maakt ook melding van een bijl in Ahrensburg-context op de vindplaats Deimern 45.

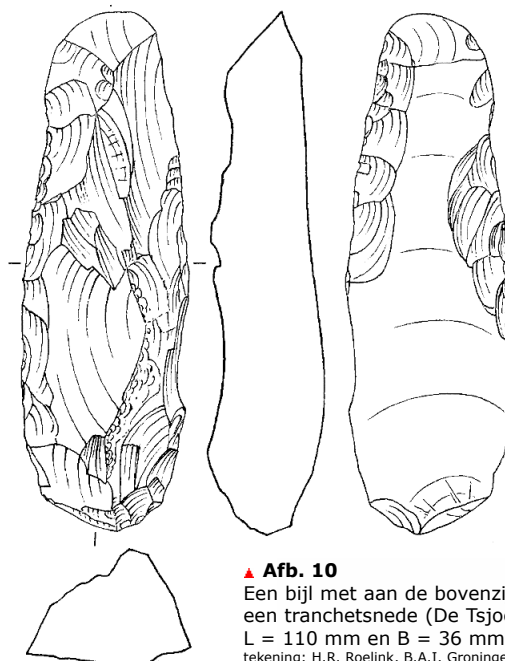
Wanneer ons vermoeden omtrent de ouderdom van de afslagbijl van De Tsjoenen correct is, wil dat zeggen dat niet alle kernbijlen van deze vindplaats klakkeloos in het laat-mesolithicum geplaatst kunnen worden. Overigens zal een groot deel van de kern- en afslagbijlen van deze vindplaats wel in het latere mesolithicum thuishoren.

Voorlopige conclusies

Te zijner tijd zal een uitgebreidere publicatie verschijnen over de gehele collectie van De Tsjoenen, daarom nu enkele voorlopige conclusies. Het gebied ten zuiden van het Bergumermeer moet gedurende de steentijd, lang, een locatie zijn geweest met enige aantrekkingskracht op de prehistorische mens: naast de sporen van mesolithische en latere bewoning van De Tsjoenen en de directe omgeving, zijn er tevens laatpaleolithische artefacten aangetroffen. Ook tussen het materiaal van de hier besproken vindplaats is een breed scala van steentijdculturen vertegenwoordigd. Als we het laatpaleolithische vuursteenmateriaal van De Tsjoenen op een rij zetten, lijkt het te gaan om een amalgaam van twee en misschien zelfs drie verschillende laatpaleolithische culturen: de Hamburg-cultuur, de Ahrensburg-cultuur en in mindere mate de Tjonger-cultuur. Dit kan betekenen dat er ter plaatse, gedurende minimaal twee fasen van het laat-paleolithicum, bewoning heeft plaatsgevonden. Maar zeker is dat allerm minst: theoretisch kan deze mengeling ook staan voor een eenmalige occupatie. Voor verantwoord testen van deze hypothesen is de kennis over deze fenomenen helaas nog te gering. Ook het feit dat De Tsjoenen niet opgegraven is en we het dus moeten doen met oppervlaktevondsten, maakt het waarschijnlijk onmogelijk de betekenis van zo'n multi-culturele samenstelling te achterhalen.

Noten

1 Wij danken D. Stapert (GIA) voor het ter beschikking stellen van de tekeningen van de artefacten.

▲ Afb. 10
Een bijl met aan de bovenzijde een tranchetsnede (De Tsjoenen)
L = 110 mm en B = 36 mm
tekening: H.R. Roelink, B.A.I. Groningen

2 Een deel van de beschreven laat-paleolithische artefacten is permanent tentoongesteld in Streekmuseum/Volkssterrenwacht te Burgum (Frl.).

Literatuur

- Dijkstra, Y., M.J.L.Th., Niekus & D. Stapert**, 1992. Het onderzoek van de Ahrensburgvindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1991. *Paleo-aktueel* 3, p. 37-43.
- Groenendijk, H.A.**, 1993. *Landschapontwikkeling en bewoning in het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen 8000-1000 B.C.* Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Niekus, M.J.L.Th. & D. Stapert**, 1904. Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.). *Paleo-aktueel* 5, p. 17-21.
- Niekus, M.J.L.Th., J.P de Roever & J.L Smit**, 1997. Een vroeg-mesolithische nederzetting met tranchetbijlen bij Lageland (Gr.). *Paleo-aktueel* 8, p. 28-32.
- Noort G.J. van & A.M. Wouters**, 1989. Ahrensburgien van de Havelterberg. *Archeologie* 1, p. 59-61.
- Noort G.J. van & A.M. Wouters**, 1993. Nieuwe stippen en aanvullingen op de verspreidingskaart van de Ahrensburg-cultuur. *Apan/Extern* 2, p. 39-51.
- Lanting J.N. & W.G. Mook**, 1977. *Time pre- and proto-history of the Netherlands in terms of radiocarbon dates.* Groningen.
- Stapert, D.** 1982. A site of the Hamburg tradition with a constructed hearth near Oldeholtwolde (province of Friesland, the Netherlands); first report. *Palaeohistoria* 24, p. 53-89.
- Stapert, D.**, 1989. Een vindplaats van de Ahrensburg-traditie bij Oudehaske (Fr.). *Paleo-aktueel* 1, p. 16-20.
- Stapert, D.**, 1991. Het onderzoek van de Ahrensburgvindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990. *Paleo-aktueel* 2, p. 19-24.
- Taute, W.**, 1968. *Die Stielspitzen-Gruppen im nördlichen Mitteleuropa* (=Fundamenta A/5). Köln/Graz.

colofon

Archeo forum is een gratis internet tijdschrift over prehistorische archeologie uitgegeven door ToonBeeld communicatie & vormgeving. Artikelen e.d. zijn beschikbaar op www.archeoforum.nl. De redactie nodigt een ieder uit een artikel, een nieuwsitem of een reactie op reeds verschenen items te schrijven.

redactie :	Frans de Vries (hoofdredacteur) Lammert Postma Marten Postma
vormgeving :	Frans de Vries (ToonBeeld) Marten Postma
contact :	redactie@archeoforum.nl
copyright :	Alle auteursrechten berusten bij de auteurs/fotografen/tekenaars van teksten en afbeeldingen. Voor niet-commerciële toepassingen is het toegestaan dit pdf-bestand te kopiëren, uit te printen en te vermenigvuldigen. Het is niet toegestaan dit pdf-bestand te veranderen of elders te publiceren zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
uitgave :	Dit artikel is oorspronkelijk gepubliceerd in de papieren Archeo forum, jaargang 1, nr 1 in 1997.